

Золоті ворота

Оксана Леонідівна Ластовська, Національний заповідник «Софія Київська»,

Series Byzantina, 13, 2022

У центрі Києва, неподалік від Софійського собору, розташована унікальна пам'ятка оборонної архітектури Київської Русі — Золоті ворота.

Як і Софія Київська, Золоті ворота належать до найдавніших споруд Східної Європи. Вперше пам'ятка згадується у відомій літописній статті 1037 року, що розповідає про будівничу діяльність князя Ярослава Мудрого: «Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, Премудрості Божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої Богородиці... Після цього (він звів) монастир святого Георгія (Побідоносця) і (монастир) святої Орини...». Однак результати сучасних досліджень показують, що будівництво київських укріплень із Золотими воротами було розпочате ще київським князем Володимиром Святославичем (980-1015), а завершене його сином Ярославом.

Саме Ярослав Мудрий, розширивши територію Верхнього Києва, оточив місто новими грандіозними оборонними валами. За параметрами оборонні споруди «міста Ярослава» не мали рівних у давньоруській міській фортифікації. Довжина валів «міста Ярослава» становила 3,5 км. Вали прикривали територію верхнього Києва («міста Володимира» і «міста Ярослава»), охоплюючи площу в 80 га.

У системі укріплень «міста Ярослава» літопис згадує троє воріт: Золоті, Лядські й Жидівські (Львівські). Із них тільки Золоті ворота були кам'яними.

Ця споруда була не лише найпотужнішою ланкою в системі укріплень стародавнього міста, але й головним парадним в'їздом до Києва. Саме цими воротами в'їжджали послы з Візантії та інших держав Європи й Сходу, які намагалися встановити дружні зв'язки з Руссю. Під цими склепіннями входили до міста учасники воєнних походів зі славою й здобиччю. Мабуть, через

Золоті ворота урочисто в'їжджало посольство французького короля Генріха I Капетінга сватати дочку Ярослава Мудрого — Анну.

Золоті ворота являли собою бойову вежу із проїздом, яку вінчала надбрамна церква Благовіщення. Тип будівлі, що поєднує у собі ворота й храм, цілком імовірно, був запозичений з Візантії. Та й головні ворота в Києві названі Золотими, безперечно, за аналогією з головними міськими воротами Константинополя.

Про Золоті ворота знали й за межами давньоруської держави. З ними пов'язаний відомий переказ про меч «Щербець», записаний в пізніших польських історичних хроніках. У ньому розповідається про те, що польський король Болеслав I Хоробрий при в'їзді до Києва вдарив мечем об Золоті ворота на знак захоплення міста. Від удару ж меч вищербився (звідси його назва).

«Щербець» — коронаційний меч польських королів, який зберігався в першій столиці Польщі Гнезно і був одним із символів Польського королівства. Хоча добре відомо, що цей меч ніяк не стосувався подій початку XI ст., проте виникнення переказу є, безумовно, не випадковим, оскільки посічення Золотих воріт означало завоювання Києва. Це свідчить про широку славу київських Золотих воріт та їх значення в обороні міста.

Золота брама давнього Києва уособлювала могутність держави, її велич та непереможність. Справді, для свого часу брама була неприступною. Вони жодного разу не були захоплені ворогами. Навіть у грудні 1240 року, подолавши героїчний опір захисників міста, численні загони хана Батия вдерлися до Києва через південні Лядські ворота. Лише наприкінці XV ст. повідомлення про Золоті ворота знову з'являються в офіційних документах і записах мандрівників. Так, грамота великого князя литовського Олександра свідчить, що у другій половині XV ст. Золоті ворота правили за головний в'їзд до міста, тут традиційно розміщувалася міська сторожа і збиралося мито з купців. У дорожніх нотатках і щоденниках про Золоті ворота згадували купець Мартин Груневег (1584), посланець від австрійського імператора Рудольфа II до запорізьких козаків Еріх Лясотта (1594), архідиякон Павло Алеппський (1654), який супроводжував свого батька антиохійського патріарха Макарія до Москви. З писемних джерел XVI — XVII ст. відомо, що вже тоді Золоті ворота були напівзруйнованими. М. Груневег писав: «Золоті ворота ще стоять, але переважна частина їх поруйнована... Зверху над ними влаштовано каплицю — за звичаєм русинів, які прикрашають зверху свої брами гарними церковцями, віддаючи Богові в охорону».

Про зовнішній вигляд воріт того часу розповідають малюнки голландського художника Абрама ван Вестерфелда, який перебував у Києві в 1651 році разом з польсько-литовськими військами князя Януша Радзивілла замальовував багато відомих пам'яток київської старовини. За

малюнками Вестерфельда, Золоті ворота XVII ст. являли собою мальовничі руїни, але ще зберігались окремі арки, склепіння проїзду й рештки надбрамного храму.

У 1648 році через Золоті ворота до Києва урочисто в'їжджав зі своїм військом гетьман Богдан Хмельницький. Тут його урочисто зустрічали жителі міста та духовенство.

У середині XVII ст. вже новою владою, призначеною із Москви, у Києві знову почала розбудовуватися стара фортеця. Основу Старокиївської фортеці складали давні вали «міста Ярослава» та «міста Володимира». Цей факт підтверджує велику життєздатність фортифікаційного задуму давньоруських зодчих. Але з появою артилерії конструкція старих укріплень вже не відповідала новим вимогам ведення війни, тому було створено нову систему міської фортифікації. Старі дерев'яні оборонні споруди розбиралися, вали досипалися, на верхніх майданчиках встановлювалися гармати.

Золоті ворота теж було пристосовано до нових умов: перед ними збудували земляні бастіони, які бачимо на плані Києва 1695 року полковника І. Ушакова.

Після обстеження воріт у 1750 році інженер-підполковник Д. Дебоскет дійшов висновку, що вони не підлягають ремонту. Після цього їх було засипано землею.

У 20-х роках XIX ст. розпочалося археологічне дослідження старовинного міста на Дніпрі. І розкопки Золотих воріт у 1832-1834 роках були проведені одними з перших у Києві. Здійснювалися вони за ініціативою археолога-аматора К. Лохвицького.

До нашого часу Золоті ворота збереглися у вигляді двох паралельних стін завдовжки 25 м (східна) та 13 м (західна) та близько 8 м заввишки. Внутрішні поверхні стін проїзду розчленовано сімома парами пілястр (збереглися частково), нижня частина яких спиралася на цоколь фундаменту.

З того часу Золоті ворота стали для киян та гостей міста однією з улюблених пам'яток старовини, візитною карткою Києва.

У 1981-1982 роках над давніми руїнами XI ст. було споруджено захисний павільйон-реконструкцію, який захищає їх від атмосферних впливів. Він відтворює Золоті ворота у такому вигляді: основна частина — бойова башта з проїздом, поверх неї — надбрамна церква, обабіч воріт — відрізки валу із заборонами над ними.

Ворота стояли в межах валу й були органічно з ним пов'язані. У збудованому павільйоні відтворено відрізки валів, що примикали до башти. З боку поля вони мають обдерновані укоси, з боку міста — ступінчасті тераси.

Всередині відновлених відрізків валів містяться сходи, що ведуть на гребінь валу до церкви Благовіщення.

Церква на Золотих воротах, крім богослужбово-функціонального, мала ще й символічне значення. На це вказують, зокрема, пам'ятки давньоруської літератури. У заключній частині «Слова про Закон і Благодать», прославляючи Ярослава Мудрого, митрополит Іларіон, звертаючись до Володимира, говорить про завершення Ярославом будівництва оборонних споруд і Благовіщенської церкви: «І славне місто твоє Київ величністю, як вінцем, увінчав. Віддав людей своїх і град святій, всеславній, скорій на поміч Християнам, Святій Богородиці. Їй же і церкву на Великих воротах створив в ім'я першого господського празника святого Благовіщення». Далі автор вітання, з яким ангел звернувся до Діви, переадресовує місту: «Радуйся, благовірний, граде, Господь із тобою!» Отже, Ярослав, який присвятив надбрамний храм Благовіщенню, віддав Київ під заступництво не тільки Богородиці, але й самому Богові. Іларіон називає Київ «богохранимим градом». У писемних джерелах таким епітетом характеризуються Єрусалим і Константинополь. Основне призначення надбрамної церкви на Золотих воротах — здійснювати «небесний» захист міста.

З травня 2016 року на фасаді Золотих воріт було встановлено мозаїчне панно «Богородиця Нікопея». На цьому панно зображена Богородиця, яка тримає Немовля Христа перед собою. Ікона «Богородиця Нікопея» (Переможна) вважалася чудотворною, такою, що береже народ і державність.

У 1983 році павільйон-реконструкція «Золоті ворота» став музеєм. Він входить до складу Національного заповідника «Софія Київська».

Як і Софійський собор, Золоті ворота належать до найдавніших споруд, що дійшли до нас від доби Ярослава Мудрого. Вони — свідок слави й блиску Київської Русі та найвизначніших подій багатомістової історії Києва. Без Золотих воріт неможливо уявити собі Київ, ця пам'ятка нерозривно пов'язана з містом та є його символом.

Бібліографія

1. **Высоцкий С.** Граффити Золотых ворот в Киеве // Советская археология. 1967. № 1. С. 274-281.
2. **Высоцкий С.** Золотые ворота в Киеве. Киев: Наук. думка, 1982. 128 с.
3. **Высоцкий С.** Золотые ворота в системе оборонительных укреплений Киева // Древнерусский город. Киев, 1984. С. 24-29.
4. **Корж Є.** Золоті ворота в Києві // Архітектурні пам'ятники. Зб. наук. праць / За заг. ред. С. Грабовського. Київ: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1950. С. 18-28.
5. **Ластовська О.** Історіографія Золотих воріт у Києві: постановка питання // Проблеми історії та історіографії України. Київ, 2013. С. 49-51.
6. **Нікітенко Н.** 1000-річчя Золотих воріт // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної конференції. Київ, 2016. С. 694-702 с.
7. **Нікітенко Н.** Ікона «Богородиця Нікопея» на Золотих воротах як захисний символ Києва // Славістична збірка. Вип. 2. Київ, 2016. С. 282-292.
8. **О[брем]ский В.** Золотые ворота в г. Киеве. Киев: Лито-Типография «С.В. Кульженко», 1915. 24 с.
9. **Самойлов Н.** Златыя врата Ярославовы в Киеве, сооруженные в начале XI столетия. Москва, 1834. 19 с.
10. **Rawita-Gawroński F.** Złota brama w Kijowie // F. Rawita-Gawronski. Kijów. Legendy, podania, dzieje. Kijów-Warszawa, 1915. S. 145-168.